

аспірантка кафедри археології та спеціальних галузей історичних знань Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

КІНОФІЛЬМІ «ПРОПАЛА ГРАМОТА»: ЗОБРАЖЕННЯ НЕЗЛАМНОСТІ КОЗАЦЬКОГО ДУХУ

У статті проаналізовано кінофільм «Пропала грамота», режисера Б. Івченка, як яскравий зразок українського поетичного кіно, що звеличував історію українського народу. Саме за допомогою гри з образами, героями та музиці – режисерові вдалось зобразити незламність козацького духу. Не дивлячись на те, що фільм, через заборону показу, вийшов на кіноекрани лише через дванадцять років, він може претендувати на звання знакового періоду в історії українського кінематографу.

Ключові слова: кінофільм, українське поетичне кіно, режисер, козацький дух, вертеп.

Постановка проблеми

1960-ті роки ознаменовані бурхливим розвитком українського поетичного кіно. Це унікальне явище було спричинене зростанням ідеї національного над загальнолюдським, а отже, відокремлення національної історії, традицій, культури від інтернаціонального сприйняття буття. У фільмах українського поетичного кіно історія стає матеріалом для роздумів про характер народу, сферою пошуку власної ідентичності. Яскравим прикладом підняття такого національного є фільм «Пропала грамота». Режисером фільму став Б. Івченко, який майстерно передав атмосферу повістей М. Гоголя, за якими і було знято фільм. Великий внесок зробили і актори, адже виконавцем головної ролі, І. Миколайчуком, який працював і над сценарієм, і над самою постановкою було привнесено козацький, характерницький дух.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Тема історії українського поетичного кіно представлена досить детально. Але в основному праці носять загальний характер, де подано основні етапи розвитку цього напрямку в кіноіндустрії. Водночас українське поетичне кіно можна розглядати як в загальному, так і характеризуючи окремі його елементи (фільми), як наприклад кінострічка «Пропала грамота».

Так, у статті В. Кадинської «Концепція національної історії у фільмі «Пропала грамота» [2] автором зроблено аналіз переосмислення історії в художньому творі. Детально описано, як саме з допомогою художніх засобів можна передати героїчність, духовність козаків, їх жертвність в ім'я віри та братерства.

Дослідником українського поетичного кіно є також Л. Брюховецька. В її працях «Кіно часів моєї юності» [12], «Поетична хвиля українського кіно» [6], «Іван Миколайчук» [1] – велику увагу приділено ролі образності героїв, проблемам що порушують автори фільмів в своїх роботах (кінофільмах), як моральних, так і загальносуспільних.

На сучасному етапі зазначена тема розкрита в праці «Історія українського кіномистецтва» [14] відомого в Європі історика українського кіномистецтва Л. Госейка. Хоча дослідник і не погоджується з ідеєю режисера щодо наповненості стрічки народними мотивами та піснями, і вважає його нав'язливим, все ж, дає цілісне уявлення про ідею кінофільму, та людей що працювали над ним.

Виклад основного матеріалу

У «Пропалій грамоті» Борис Івченко блискуче відтворює атмосферу гоголівських «Вечорів на хуторі біля Диканьки», залучивши як самі повісті, так і безпосередні джерела,

до яких звертався М. Гоголь: інтермедії, вертеп, творчість мандрованих дяків XVII–XVIII ст., а також цілий комплекс народних обрядів, пісень, приказок та анекдотів. За провідний принцип сюжету і композиції взято амбівалентний карнавальний концепт увінчання-розвінчання [5, 142].

Ключовою для творчого осмислення прози М. Гоголя є казковість розповіді «про те, що давно, давно, що ні місяця йому ні року не має – діялося на світі» [2]. Це дає можливість кінематографістам проявити власну фантазію, показати багатство візуального ряду. При створенні характерів Б. Івченко, очевидно, спирався на вертепну традицію. До них належать двоє козаків – послів полкового писаря, з якими пов'язаний мотив двійництва і мотив фізичної незнищенності («у вогні не горять і у воді не тонуть»), добрий чорт – типовий карнавальний персонаж, Василева жінка, що одночасно є ще й відьмою і царицею.

Сценарій «Пропалої грамоти», написаний І. Драчем, мав дух старовини, передавав її психологію, і характерне мислення, особливості дійсності – що, звісно, суттєво допомагало режисерові Б. Івченкові.

Якщо вже їм випала нагода зняти фільм про козаків, то хотілося показати невмирущість козацького духу. На це було спрямоване й зображальне вирішення фільму. Камера В. Зимовця підкреслювала свободу козаків, її незнищенність. У фільмі – відкритий простір, характерний «національний» краєвид, автентичні костюми (їх надав Полтавський краєзнавчий музей, де була колекція костюмів і зброї часів Гетьманщини). Все це разом із енергійною музикою «Запорозького маршу» творило необхідний настрій. До речі, цей унікальний твір, записаний від народного бандуриста Адамцевича, є втіленням високої естетичної краси та бойового завзяття запорізького козацтва [1, 22–23].

Кінознавець Л. Брюховецька знайшла в архіві коментарі редакційної колеги про текст Драча: «Із сценарію виникають у всьому багатстві їх побутових фарб і теплому гумору або тонкої іронії характери козака Василя, діда Охріма, двох посланців, запорожця і різноманітних представників пекла. Почуття власної гідності, живий і ясний розум, внутрішня сила і життєстверджуючий оптимізм – усі ці високі моральні якості притаманні головному герою молодому козакові Василю, який уміє постояти за свої права, перехитрити нечисту силу» [6, 56]. Фільм внесли у річний план кіностудії, поставивши одну умову: у головній ролі – козака Василя – має знятися Іван Миколайчук.

У фільмі козацький дух воскресав в образі козака Василя (І. Миколайчук). Військову силу козаків визнавали усюди, а їхня безстрашність у походах є загально визнаною. Силу і безстрашність Василя як непереможного вояка підкреслено в поєдинку з панством, яке, полюючи на перепелів, толочить селянське жито.

Граючи козака, Миколайчук творить узагальнений образ, народне уявлення про козаків, виконує одну з найцікавіших ролей своєї кар'єри, граючи поряд з Л. Вакулою, Ф. Стригуном, З. Цахіловою – відповідно Василевою дружиною, запорожцем та відьмою.

Фільм був приводом висловити власне ставлення до української історії, і ставлення це поважне. Через цензурні утиски не все, що знімалося, увійшло до фільму. Зокрема, не увійшла народна пісня «А вже років двісті, як козак в неволі», де козак «під московським караулом, у тюрмі» просить долю визволити його з біди [8, 89].

Знімали фільм у надзвичайно мальовничій місцевості – на березі Псла, в селі Красногорівка на Полтавщині. Багато імпровізували на знімальному майданчику. За словами І. Драча, «позитивна роль належала Миколайчуку – він приніс у фільм своє, чисто народне ставлення до М. Гоголя. Багато він там придумав». На той час актор був готовий до режисерської роботи. Особливе концептуальне навантаження мала фінальна частина фільму – візит козаків до цариці. Епізод знімали в реальному середовищі царського палацу в Петергофі. На відміну від гоголівського знущального епізоду з вірнопідданими словами козаків «Не встанемо, мамо!», коли цариця велить візитерам піднятися з колін, у фільмі маємо фантазмагоричне видіння: козак Василь пізнає в цариці свою дружину, а у фрейліні його побратим пізнає відьму з шинку. Постановка саме цих

сцен стала причиною заборони картини: ляпас Катерині II, який потім замінили на ляпас її придворному, у Москві сприйняли як образу всього російського народу. Ніби передчуваючи такий хід подій, Миколайчук добився певної моральної сатисфакції ще під час зйомок.

«Пропала грамота», завершена восени 1972 р., потрапила на полицю. Проблеми почалися ще в Києві. У Держкіно висловлювалися недвозначно: цей фільм може посіяти ворожнечу між російським та українським народами. В Україні, все таки, фільм відстояли. За свідченнями Б. Івченка, не прийняли його в Москві, в Держкіно СРСР – не змогло вибачити непоштивого ставлення до цариці, зниження такого образу в імперії не допускається. Для І. Миколайчука було справою честі відстояти кінострічку.

Фільм «Пропала грамота» називають чи не найкращим описом українського психологічного архетипу в кінематографі. Як відзначають мистецтвознавці: «Непереможний життєствердний дух, наявний в усіх карнавальних формах і символах, відчуття могутньої єдності народу, сповненого природної сили і волі до життя, відчуття безперервного часового плину і вічного оновлення світу, в якому ще не сказане останнє слово, – все це стверджує українців як націю, дає надію на краще майбутнє» [3, 71–75].

Кінострічка з'явилась на екранах 1984 року – аж через дванадцять років. Відтоді його дивляться нові покоління глядачів, тлумачать і аналізують критики й кінознавці.

Фільм, також, має ту заслугу, що він зібрав головним чином, як того вимагає традиція Київської школи, українських акторів (В. Симчича, А. Барчука, В. Шакала, М. Голубовича, В. Глухого), а також творчу групу місцевих фахівців: оператора В. Зимовця, художників М. Раковського, А. Шестеренко, М. Поштаренка, Г. Павленка, звукооператора Р. Бісновату, монтажиста Т. Сердюк. Справді, рідко можна знайти в цей час в СРСР мононаціональну знімальну групу. Наприклад, на Кіностудії ім. О. Довженка постійно працюють російські, білоруські, вірменські, литовські кінематографісти [14, 256].

Треба сказати, що звернення до народно-карнавальної лінії в показі українських реалій було вдалою знахідкою. Непереможний життєствердний дух, наявний в усіх карнавальних формах і символах, відчуття могутньої єдності народу, сповненого природної сили і волі до життя, відчуття безперервного часового плину і вічного оновлення світу, в якому ще не сказане останнє слово, все це стверджує українців як націю, дає надію на краще майбутнє.

Кінострічка «Пропала грамота» – художній образ буття цілого народу. У дуже відповідальну хвилину – коли інститут козацтва закінчувався, залишалася національна енергетика. На повну силу це видно в останньому епізоді: Василь саджає хлопчика на коня, той скаче верхи під «Запорізький марш», а герой Миколайчука кричить йому услід: «Людям служи!»

Висновки

Таким чином, резюмуючи вище сказане, потрібно підкреслити особливу цінність українського поетичного кіно у формуванні образності української історії, а саме, в даному випадку, героїчності українського козацтва. Фільм «Пропала грамота» яскравий тому приклад, завдяки присутності вертепу, народної музики, козацького маршу, відтворенню костюмів та традицій передано свободу духу українського народу.

Сьогодні ми не лише намагаємось зберегти нашу героїчну історію, але й творимо її. Козаки не просто частина історичного минулого, вони тісно вплелися у складний візерунок культурної спадщини, мистецтва. Одним маленьким шматочком цієї конструкції є історія «Пропалої Грамоти».

Література

1. Брюховецька Л. І. Іван Миколайчук / Л. І. Брюховецька. – К : Бібліотека української сім'ї, 2007. – 65 с.
2. Віра Кадинська. Концепція національної історії у фільмі «Пропала грамота». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=80.
3. Брюховецька О. Нове українське кіно: пошуки національної ідентичності / О. Брюховецька // Екранна освіта в Україні. Сучасний стан, проблеми розвитку : зб. наук. праць / редкол. : І. Д. Безгін (голова) та ін. – К. : Муз. Україна. – 2004. – С. 71–75.

4. Кудін В. О. Кіно Радянської України : Короткий нарис / В. О. Кудін. – К. : Мистецтво, 1979. – 103 с.
5. Українське кіно від 1960-х до сьогодні. Проблема виживання : зб. наук. ст. / уп. Л. Брюховецька; [Центр кінематогр. студій НаУКМА]. – К. : Ред. журн. «Кіно-Театр»; – К. : Задруга 2010. – 250 с.
6. Брюховецька Л. І. Поетична хвиля українського кіно / Л. І. Брюховецька. – К. : Критика. – 1989. – 187 с.
7. Муратов О. Коротка історія художнього кіно України / О. Муратов. – К., 2004. – 49 с.
8. Зінич С. Г. Кіноестафета поколінь. Нариси. / С. Г. Зінич, Н. М. Капельгородська. – К. : Мистецтво, 1974. – 175 с.
9. Кудін В. О. Кіно Радянської України:Короткий нарис / В. О. Кудін. – К. : Мистецтво, 1979. – 179 с.
10. Жупик О. Б. Становлення українського радянського кінознавства / О. Б. Жупик. – К. : Наукова думка, 1977. – 128 с.
11. Левицька Й. Повернення до коріння. Українське поетичне кіно : [монографія] / Й. Левицька ; пер. з польск. Л. Горбенко. – К. : Задруга, 2011. – 123 с.
12. Брюховецька Л. Кіно часів своєї юності : зб. ст. / Л. Брюховецька. – К. : Задруга, 2008. – 174 с.
13. Корнієнко І. С. Про кіномистецтво : у 2-х т. / І. С. Корнієнко. – К. : Мистецтво, 1985. – 240 с.
14. Госейко Л. Історія українського кінематографа 1896–1995 / Л. Госейко. – К. : KINO-KOLO. – 2005. – 464 с.

References

1. Bryuhovetska, L. I. (2007) . *Ivan Mykolaychuk*. Biblioteka ukrainskoyi simyi (in Ukr.)
2. Vira Kadynska. *The concept of national history in the movie «The Lost Letter»*. – [Electronic resource]. – Access mode: http://www.ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=80.
3. Bryuhovetska, O. (2004). *New Ukrainian Cinema: the search for national identity*. Screen Education in Ukraine. The current state of problem : Collection of research papers. Muz.Ukraine (in Ukr.)
4. Kudin, V. O. (1979). *Cinema of the Soviet Ukraine: Sketch*. Mystetstvo (in Ukr.)
5. *The Ukrainian cinema from the 1960s to today. The problem of survival: Collection of scientific articles*. (2010). In L. Bryuhovetska (Ed). Magazine. «Kino-Teatr». Zadruga (in Ukr.)
6. Bryuhovetska, L. I. (1989). *The Ukrainian poetic cinema*. Krytyka (in Ukr.)
7. Muratov, O. (2004). *Brief history of the Ukrainian film* (in Ukr.)
8. Zynych, S. G. & Kapelgorodska N. M. (1974). *Cinema relay of generations. Sketches*. Mystetstvo (in Ukr.)
9. Kudin, V. O. (1979). *Cinema of the Soviet Ukraine: Short sketch*. Mystetstvo (in Ukr.)
10. Zhupyk, O. B. (1977). *The formation of the Ukrainian Soviet film research*. Naukova dumka (in Ukr.)
11. Levytska, Y. (2011). *Back to the roots. Ukrainian poetic cinema*. Zadruga (in Ukr.)
12. Bryuhovetska, L. (2008). *Cinema of youth time : collection of articles*. Zadruga (in Ukr.)
13. Korniyenko, I. S.(1985). *On film art: 2 volumes*. Mystetstvo (in Ukr.)
14. Goseyko Lyubomyr. (2005). *History of the Ukrainian cinema 1896–1995*. KINO-KOLO (in Ukr.)

DZIUBENKO Yulia Viktorivna,

graduate student of the department of archeology and historical knowledge of special areas of Cherkasy National University B. Khmelnytsky

Film «The Lost Letter»: image indestructibility

The article analyzes the movie «The Lost Letter» directed by Borys Ivchenko, as an outstanding example of the Ukrainian poetic cinema that praised history of the Ukrainian people. It is through play with images, characters and music – the director managed to represent the invincibility of the Cossack spirit.

The 1960s were marked by the rapid development of the Ukrainian poetic cinema. This unique phenomenon was caused by the growth of the national idea over universal and, therefore, the separation of national history, traditions, culture and international perception of life. In the movies of the Ukrainian poetic cinema a history becomes material for thinking on the nature of the people, the scope of the search of their own identity.

In «The Lost Letter» the director impeccable reproduces the atmosphere of Gogol's «Evenings on a Farm near Dikanka», involving as the most novel and direct sources which turned Gogol: interludes, den, travelling clerks creativity XVII–XVIII centuries, as well as a range folk rituals, songs, proverbs and jokes.

The movie is called probably the best description of the Ukrainian psychological archetype in films. The movie was an occasion to express own attitude to the Ukrainian history, the attitude is respectful. Because of the oppression of censorship not all that was filmed, became the movie.

In a movie – an open space, a characteristic «national» landscape, authentic costumes (they were given by Poltava Local History Museum, which was a collection of costumes and weapons of reign of Hetmans). All this, along with energetic music «Zaporizhia march» created the necessary mood.

Despite the fact that the movie because of prohibition against movie, came out only twelve years, it can claim to be groundbreaking period in the history of the Ukrainian cinema.

Keywords: *movie, Ukrainian poetic cinema , director, Cossack spirit crib*

Надійшла до редакції – 12.12.2015

Затвержена до друку – 17.12.2015